

Meppel. De joodse gemeenschap vertegenwoordigde een kleurrijk aspect van de lokale samenleving aldaar. Het tweede deel betreft de chronologische geschiedenis van de gebeurtenissen tussen 1940 en 1945. Centraal staan de volgende thema's: het uitsluiten uit de ambtelijke functies, de roof van joodse eigendommen en de deportatie naar Westerbork, gevolgd door de naoorlogse afwikkeling van de nalatenschap en de trage administratieve verwerking.

Achterin zijn achtereenvolgens een notenapparaat opgenomen dat wordt gevolgd door drie verschillende bijlagen. In de eerste bijlage zijn de persoonsgegevens van de joodse mensen opgenomen en de tweede bijlage bevat een overzicht van de in de Tweede Wereldoorlog vermoorde Meppeler joden, met hierin hun persoonsgegevens, het moment van deportatie en de datum en plaats van overlijden. De derde bijlage bevat een overzicht van inventarissen van de door de Wehrmacht gevorderde joodse woningen. Tenslotte volgt hierop een lijst van gebruikte afkortingen en een fotoverantwoording.

Een zeer goed boek, geschreven door een zeer betrokken en gedreven auteur. Rinsema laat zich kennen als een historicus die zijn bronnenonderzoek heel nauwkeurig heeft gedaan. Verder ondersteunen zwart-wit foto's en enige illustraties het betoog op overtuigende wijze. Het boek vormt een fascinerende bijdrage aan de geschiedenis van de jodenvervolging in de Tweede Wereldoorlog in Nederland en in het bijzonder in Drenthe.

Gwendolyn E. van Essen

H. Renders, *Gevaarlijk drukwerk. Een vrije uitgeverij in oorlogstijd* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2004, 255 blz., €34,90, ISBN 90 234 1430 6).

Ter gelegenheid van haar zestigjarig bestaan heeft De Bezige Bij dit schitterende boek uitgegeven. *Gevaarlijk drukwerk* is echter meer dan een fraai jubileumboek. Het is allereerst een zeer volledige en minutieus gedocumenteerde geschiedschrijving van de uitgeverij, die allerlei nieuwe feiten toevoegt aan wat ons reeds bekend was uit werken van onder anderen Richter Roegholt, Dirk de Jong en Wim Wennekes. Bij dit historisch overzicht is ook de fondscatalogus opgenomen van uitgaven in oorlogstijd en te verschijnen boeken in 1946.

Het tweede deel bevat de prachtige herdrukken in facsimile van de rijmprenten, spreuken, plaquettes en plaatwerken die De Bezige Bij tijdens de bezetting uitgaf. Een voorbeeldige bibliografie van alle 76 uitgaven vormt het derde gedeelte van het boek. Renders heeft daarbij veel materiaal gered; hij heeft dan ook 'het samenstellen van *Gevaarlijk drukwerk* ervaren als een reddingsoperatie.' (219) *Gevaarlijk drukwerk* is uitdrukkelijk ook bedoeld als een hommage aan hen die, met gevaar voor eigen leven, de grootste ondergrondse uitgeverij opzetten en in gang hielden om het vrije woord te verspreiden.

De auteur, Hans Renders, promoveerde op een biografie van Jan Hanlo. Vervolgens verschenen van zijn hand een studie over *Braak*, het tijdschrift van de vijftigers en een biografie van Jan Campert. Sedert kort geeft hij leiding aan het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen.

Renders beschrijft hoe De Bezige Bij uit idealistische motieven is ontstaan. In 1942 bracht de studente Ad Groendijk een aantal joodse kinderen onder bij de moeder van haar medestudent Jan Meulenbelt. Uit dat initiatief groeide, door toedoen van Utrechtse studenten, onder wie Rut Matthijsen en 'de vrolijke flierefluiter' Geertjan Lubberhuizen, het Utrechts Kindercomité. Het comité zocht onderduikadressen voor de joodse kinderen en zamelde gelden in voor hun onderhoud. Lubberhuizen en vooral Matthijsen vervalsten ook persoonsbewijzen, bonnen en stamkaarten.

Om aan meer geld te komen voor het Kindercomité, besloot Geertjan Lubberhuizen om met geld van het Kindercomité het gedicht *De achttien doden* van Jan Campert als rijmprent uit te geven. Lubberhuizen en Matthijsen wisten niets van boekverzorging en drukken. Ze stalen in Arnhem bij een 'fout' antiquariaat enkele bibliotheek boekjes om te weten te komen hoe zulk drukwerk er uitzag. De rijmprent *De achttien doden* bracht veel geld op en dat stimuleerde Lubberhuizen en Matthijsen om door te gaan met het uitgeven.

De uitgaven van De Bezige Bij waren zeer verschillend van aard. Het fonds omvatte zowel politieke gedichten als spreuken, politiek neutrale zowel als antifascistische boeken, kalenders, prentbriefkaarten met anti-Duitse cartoons. Zeer bekend werd *De Moffenspiegel*, een bundel karikaturen van Karel L. Links. Door het gemengde karakter van het fonds begon al in de oorlog de discussie over het al dan niet illegale karakter van De Bezige Bij-uitgaven. In kringen van het verzet heerste de opvatting, dat alle uitgaven die niet rechtstreeks verband hielden met het politieke en militaire verzet overbodig waren. Literaire uitgaven waren naar hun mening weliswaar clandestien, maar niet illegaal. De uitgaven waren in de ogen van Van Randwijk en de zijnen een 'elitaire' verspilling van papier en van energie. Renders gaat uitvoerig in op deze discussie, die ook na de bevrijding werd voortgezet. Hij verdedigt, naar mijn mening terecht, het dichterlijke verzet tegen de aanvallen van Van Randwijk en anderen. Het culturele verzet van de dichters stimuleerde toch ook de verzetsgeest. Het onderscheid tussen clandestien en illegaal valt moeilijk vol te houden, zeker waar het De Bezige Bij betreft. Er bestond een reëel gevaar om gepakt te worden; verschillende medewerkers hebben hun werk voor De Bezige Bij met de dood moeten bekopen. Bovendien stond de uitgeverij de verdiensten, ongeveer 800.000,- gulden, af aan slachtoffers van de onderdrukking. Het bedrag kwam grotendeels ten goede aan het Kindercomité, dat daarmee ongeveer vierhonderd kinderen kon helpen.

In de eerste jaren na de oorlog greep De Bezige Bij graag terug op het verzetsverleden. De uitgeverij had zich een links imago verworven. Maar Renders concludeert uit een analyse van de omissies in de fondslijst van oorlogsuitgaven en de lijst van komende uitgaven: 'De Bezige Bij stelde zich graag politiek geëngageerd op, maar als er relaties op het spel stonden, hielden de uitgevers zich afzijdig.' (50) Dat bleek overduidelijk toen De Bij in 1945 de tweede druk van *Zes kaarsen voor Indië* verzorgde, een door Leonard Huizinga geschreven propagandaboekje bedoeld om vrijwilligers te werven voor de verdediging van het koloniale beleid. Van (links) engagement was geen sprake meer, het commerciële belang prevaleerde.

Een in alle opzichten prachtig boek. De auteur heeft op bewonderenswaardige wijze de volledige geschiedenis van De Bezige Bij geschreven. Mijns inziens nog belangrijker is zijn bibliografie. Renders stelde deze samen in het besef dat hij, in 'een race tegen de klok' (219), bezig was om het oorlogsdrukwerk van de belangrijkste uitgeverij van ondergronds drukwerk te redden. We kunnen hem daarvoor alleen maar dankbaar zijn.

Han C. Vrieling

J. Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadviezen aan Nederlandse ouders 1945-1999* (Dissertatie Groningen 2004; Assen: Van Gorcum, 2004, ix + 315 blz., €25,-, ISBN 90 232 4028 6).

'Je moet ze vrijlaten, zeggen de pedagogen,/Je moet ze vrijlaten van het begin af aan,/Want als die kinderen niks in de wereld mogen,/Kunnen ze later niet op eigen benen staan.' Het klinkt enigszins wanhopig, dit refrein van vader en moeder Doorsnee uit de populairste hoorspelserie